

ANDRIEJ KOTIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1742-2421>

Uniwersytet Zielonogórski

**W POSZUKIWANIU UTRACONEJ METODY,
CZYLI WŁODZIMIERZ SOŁOWJOW A IDEA SOFIJNA
W NOWEJ KSIĄŻCE HENRIECKE STAHL
„SOPHIA IM DENKEN VLADIMIR SOLOV’EVS.
EINE ÄSTHETISCHE REKONSTRUKTION”**

**In Search of Lost Method, or Vladimir Solovyov and the Sophiological
Thought in Henriecke’s Stahl New Book “Sophia im Denken Vladimir
Solov’evs. Eine Ästhetische Rekonstruktion”**

SŁOWA KLUCZOWE: Sołowjow, Sofia, metodologia, filozofia, poezja

KEYWORDS: Solovyov, Sophia, methodology, philosophy, poetry

ABSTRACT: The article is based upon Henriecke Stahl’s newest monograph under the title “Sophia im Denken Vladimir Solov’evs. Eine ästhetische Rekonstruktion”. The author’s precise analysis focuses on the metamorphosis of the Sophia-idea in both Solovyov’s philosophy and poetry. The following review discusses the most important aspects of Stahl’s book as well as the semantic peculiarity of her methodology. Other significant and meaningful elements are various frames of reference between Solovyov and German philosophers (Kant, Hegel, Schelling) and mystics (Jacob Böhme) and Eastern Orthodox thinkers, especially those of the hesychast spiritual tradition (Gregory Palamas, [Pseudo-]Dionysius the Areopagite, Maximus the Confessor).

Henriecke Stahl jest slawistką, literaturoznawczynią, profesorką na Uniwersytecie Trier. Zajmuje się ona rosyjską literaturą „Srebrnego Wieku” (Andriej Bieły), rosyjską filozofią religijną XIX i XX stulecia (Włodzimierz Sołowjow, Aleksiej Łosiew) oraz współczesną poezją rosyjską. Bada także klasycyzm rosyjski, literaturę polską, w ostatnim czasie zaś poświęca się również najnowszej poezji ukraińskiej. Ponadto Stahl specjalizuje się w komparatystyce kulturo- i literaturoznawczej oraz metodologii badań literackich. Jest członkinią licznych naukowych stowarzyszeń, współwydawczynią i założycielką serii książek, oscylujących w obrębie slawistyki i poezji („Trierer Abhandlungen zur Slavistik”, „Neue Lyrik” i in.), a także kierowniczką trzech projektów badawczych, dotyczących liryki rosyjskiej bieżącego i poprzedniego stulecia.

Jej najnowsza praca to ponad 500-stronicowa monografia „Sophia im Denken Vladimir Solov'evs” („Sofia w myśli Włodzimierza Sołowjowa”) o intrygującym podtytule „Eine ästhetische Rekonstruktion” („Rekonstrukcja estetyczna”) (Stahl 2019). Centralna teza – wyraźnie określona przez autorkę tuż we wstępie – głosi, iż zarówno filozoficzna, jak i poetycka twórczość Sołowjowa ma charakter mistyczny. Inaczej mówiąc, wyłania się ona z pewnego głęboko personalnego doświadczenia duchowego: mianowicie z obserwacji Sofii („Mądrości Bożej”) – drugiego, obok rosyjskiego poety i filozofa, kluczowego tematu książki. Zdaniem Stahl Sołowjow świadomie stosował w swoich tekstach pewne ukryte strategie natury estetyczno-literackiej, służące umyślnemu zakamuflowaniu głębszych struktur semantycznych („Erzeugung von Tiefensinn”) (Stahl 2019, 4).

Ta wyjściowa teza okazuje się bardzo istotna nie tylko z powodów interpretacyjnych, lecz także z perspektywy proponowanej, a właściwie poniekąd utworzonej przez autorkę metodologii badawczej. Otóż Stahl podchodzi do kwestii metodologicznych w sposób zarazem precyzyjny i kreatywny. Doskonale zdając sobie sprawę ze złożonej specyfiki obiektu jej badań, autorka decyduje się na zastosowanie metody w pewnym sensie innowacyjnej. Dlatego też dokładny opis tej metodologii stanowi sporą część rozdziału pierwszego, będącego wprowadzeniem zarówno w podstawową problematykę książki, jak i w sposób prowadzenia badań nad tą problematyką. Na czym więc polega metodologia Stahl? Odpowiedź na to pytanie autorka rozpoczyna od krótkiego omówienia dwóch zasadniczych postępowań analitycznych: metody hermeneutycznej oraz strukturalnej. Podczas gdy pierwsza traktuje tekst jako zestaw znaków, który badacz powinien odkodować, druga w dużej mierze rezygnuje z przywiązania do „znaczeniowości” tekstu, skupiając się na skrupulatnej analizie jego budowy oraz stylu. Właśnie w tym odejściu od celów interpretacyjnych dostrzega autorka kryzys współczesnego literaturoznawstwa. Słusznie zwraca uwagę na fakt, iż interpretacja, w tej czy innej formie, siłą rzeczy musi pozostać „sercem” („Herzstück”) literaturoznawstwa i filozofii (Stahl 2019, 8), czyli tych dwóch dziedzin, na których styku sytuuje się twórczość Sołowjowa. Zarazem przyznaje jednak, że tradycyjna hermeneutyczna interpretacja nazbyt często traktowała tekst literacki niczym zjawisko przyrody, wedle klasycznej oświeceniowej idei „czytania” świata jako otwartej księgi: przy czym różnica nauk humanistycznych od ścisłych ma polegać tylko na tym, że pierwsze dążą do *objaśnienia* świata, drugie natomiast do jego *zrozumienia* (Stahl 2019, 10). Strukturalizm z kolei, w przekonaniu Stahl, doprowadził ostatecznie do całkowitego unicestwienia potrzeby interpretacji jako takiej. Drugie „ekstremum” – tu Stahl odnosi się do psychoanalizy, teorii postkolonialnej czy gender studies – niweluje wszelkie wartości stricte literackie gwoi innych dyscyplin naukowych. Metoda ta może okazać się pożyteczna z punktu widzenia socjologii bądź psychologii, niewiele jednak wnosi do analizy literaturoznawczej w sensie ścisłym (Stahl 2019, 11-12). Reasumując, obie bazowe formy badań nad tekstami literackimi – hermeneutykę i strukturalizm – są zdaniem autorki wysoce

niedoskonałe, wymagające dopełnienia czy też raczej swoistej syntezy. To bowiem, czego brakuje metodzie hermeneutycznej – czyli możliwość bezstronnej naukowej weryfikacji subiektywnie generowanych „sensów” – zawiera w sobie metoda strukturalistyczna. Z kolei to, od czego strukturalizm celowo się odżegnuje – czyli refleksja osobista („die Reflexion des eigenen Standpunktes”) wraz z dążeniem do holistycznego uchwycenia kontekstu – odnajdziemy w hermeneutyce (Stahl 2019, 18-19). Dlatego proponowana przez Stahl metodą opiera się na połączeniu obu technik analizy literaturoznawczej, czyli na *hermeneutyce strukturalnej* („strukturele Hermeneutik”), swoistym dialogu pomiędzy subiektem poznawczym a tekstem (Stahl 2019, 19-20). Wówczas staje się w pełni zrozumiały podtytuł monografii, ponieważ „rekonstrukcja estetyczna” literacko-filozoficznego dorobku Sołowjowa bezpośrednio wiąże się z tezą, iż jego filozofia uformowana jest w wysokim stopniu estetycznie bądź poetologicznie, jego poezja natomiast kryje w sobie cały szereg zawoalowanych sentencji filozoficznych, a często wręcz mistycznych objawień. Trzeba odnotować, że bynajmniej nie wszyscy badacze dorobku Sołowjowa podzielają ten pogląd. Przykładowo, Janusz Dobieszewski twierdzi w monografii „Włodzimierz Sołowjow. Studium osobowości filozoficznej”, że: „Spekulatywno-systemowe ujęcie Sofii jest [...] obiektywnie zdecydowanie ważniejsze od ujęcia osobisto-mistycznego” (Dobieszewski 2002, 284). Stahl natomiast wiarygodnie udowadnia na podstawie starannie dobranej materiału oraz gruntownej analizy tekstologiczno-filozoficznej, iż nie należy, a wręcz nie wolno dzielić sofologii Sołowjowa na spekulatywną i mistyczną, ponieważ jedna jest dopełnieniem i kontynuacją drugiej. Razem zaś stanowią nierozzerwalną, spójną całość. Ta specyfika Sołowjowskich tekstów powoduje konieczność literaturoznawczej analizy nie tylko jego wierszy, lecz także filozofii, gdyż pod powierzchnią dyskursu filozoficznego teksty Sołowjowa są mistyką (Stahl 2019, 25).

Na szczególną pochwałę zasługuje strukturalna klarowność książki, korelująca z misternie przemyślanymi strukturami badanych przez nią tekstów Sołowjowa. Podobnie jak pierwszy rozdział, również następny rozpoczyna się od stawiania tezy dotyczącej tym razem bezpośrednio rosyjskiego poety i filozofa. Sołowjow – twierdzi Stahl – mimo że nigdy nie utajał duchowej podwaliny swojej twórczości, jednak usiłował w dużym stopniu zamaskować ją przed oczami świata („vor den Augen der Welt”) (Stahl 2019, 29). Siebie samego widział natomiast jako swego rodzaju prekursora czasów odległych, kiedy mówienie o takich rzeczach stanie się możliwe i powszechne. Autorka zwraca w tym kontekście uwagę na zamiłowanie Sołowjowa do syntezy nauki, religii oraz sztuki literackiej, podkreślając, iż budował on swoją filozofię zarówno na podstawowych dogmatach wiary chrześcijańskiej, jak i na pojęciach zaczerpniętych z języka filozofii, przeważnie niemieckiej (Stahl 2019, 32). Niemniej jednak na wczesnym etapie swojej twórczości filozoficznej Sołowjow mówi o osobistym doświadczeniu mistycznym częściej i wyraźniej aniżeli w późniejszej fazie, kiedy wzmianki o tym całkowicie zanikają, ustępując miejsca

powszechnej chrześcijańskiej dogmatyce kościelnej/cerkiewnej. Przeżywanie mistycznej relacji z Sofią staje się jednym z centralnych motywów licznych wczesnych wierszy poety, do 1880 roku (Stahl 2019, 34). Na pewnym etapie swojego rozwoju duchowego dochodzi Sołowjow do wniosku, iż wszystko, co są w stanie zaoferować człowiekowi zdrowy rozsądek i nauka, okazuje się bezbronne wobec pytania o sens bądź też wartość życia materialnego samego w sobie. Skoro więc jest ono pozbawione wszelkiej wartości, skoro każde ludzkie dążenie lub osiągnięcie jest ulotne i nikłe, żadne zaś doświadczenie nie daje pełni żywego przekonania, iż to, co przeżywamy, jest naprawdę rzeczywiste – wówczas nie pozostaje nic innego oprócz samobójstwa (Stahl 2019, 36)¹. W dalszej części drugiego rozdziału Henriecke Stahl porusza m.in. bardzo interesujący wątek wpływu wybitnego niemieckiego mistyka Jakuba Böhmego na kształtowanie się Sołowjowskiej sofiologii. Temat ten, do którego autorka będzie jeszcze wracała (Stahl 2019, 103-117), tworzy jedną z licznych tematycznych gałęzi bogatej polifonicznej całości. Innym znaczącym wątkiem rozdziału są modlitwy Sołowjowa do Sofii, a także jego rozumienie tzw. modlitwy serca („Herzensgebet”) (Stahl 2019, 125), w języku polskim bardziej znanej jako „modlitwa Jezusowa” – jednej z najsłynniejszych, najprostszych, a zarazem najbardziej tajemniczych modlitw ascezy (wschodnio)chrześcijańskiej. Trzeba przy tym odnotować nadzwyczajną, encyklopedyczną wręcz nie tylko literacką, lecz także teologiczną erudycję autorki. Potrafi ona na zaledwie kilku stronach odwołać się do tradycji hezychazmu (bizantyjskiego nurtu mistycznego XI–XIV wieków), wspominając i pomyślnie streszczając kilka istotnych postulatów Grzegorza Palamasa (Stahl 2019, 127), Nila Sroskiego (ibidem, 128), Józefa Wołokolamskiego (ibidem), a zaraz potem przejść do omawiania pokrewieństw pomiędzy pismami Włodzimierza Sołowjowa a niedokończoną powieścią Aleksieja Pisiemskiego (ibidem, 136). Autorka wskazuje również na ważne różnice pomiędzy wczesnym a późniejszym rozumieniem przez Sołowjowa mistyki chrześcijańskiej. Chodzi tu między innymi o aspekt świadomości indywidualnej (*Ichbewusstsein*), która wedle młodego Sołowjowa poznaje inne istoty zawsze tylko przez pryzmat zewnętrznego przejawu, nie zaś poprzez ich wewnętrzną jaźń (Stahl 2019, 87). Bliżej końca rozdziału zarysowuje się nowy istotny wątek, mianowicie: Sofia jako istota z jednej strony boska (Stahl 2019, 159), z drugiej zaś konkretna/osobowa (Stahl 2019, 157-158).

Rozdział trzeci dalej rozwija tę problematykę. Traktuje on o metamorfozach idei Sofii w twórczości Sołowjowa. Autorka po raz kolejny wykazuje się rozległą i głęboką wiedzą na temat filozofii religijnej, powołując się na katolickiego teologa Karla Pflęgera i rosyjskiego myśliciela Aleksieja Łosiewa (Stahl 2019, 175), św. Augustyna (ibidem, 180), Pseudo-Dionizego Areopagite i Boecjusza (ibidem, 184), Platona (ibidem, 185), a także na najważniejszych niemieckich filozofów i twórców

¹ Tu ciekawa zdawałaby się kwestia zestawienia rozterek młodego Sołowjowa z filozofią egzystencjalizmu (np. Alberta Camusa) oraz generalnie ideą śmierci z wyboru w myśli zachodnioeuropejskiej.

epoki oświecenia i romantyzmu (Kant, Schelling, Hölderlin, Hegel) (ibidem, 182). Autorka analizuje metafizyczną triadę „Dobro, Prawda, Piękno” („Gut”, „Wahr”, „Schön”) (ibidem), posługując się pewnym wypracowanym przez siebie schematem, wedle którego te trzy pojęcia odnoszą się konsekwentnie do trzech osób Trójcy Świętej, przy czym Ojciec utożsamiany jest z dobrem, Syn z prawdą, Duch Święty natomiast z pięknem (ibidem). Należałoby tu w moim odczuciu nieco ostrożniej obchodzić się z tym wielce ważkim spłotem, jakim jest połączenie metody z przedmiotem badań, na który ta metoda jest skierowana. Nie zmienia to jednak faktu, że metodologia Stahl jest we współczesnym dyskursie literackim zjawiskiem nie tylko absolutnie oryginalnym, ale wręcz wyjątkowym. Myślenie sofologiczne przeszło u Sołowjowa – twierdzi Stahl – przez trzy transformacje (ibidem). Wczesne wyobrażenia o Sofii jako swoistej pośredniczce pomiędzy człowiekiem a Bogiem z biegiem lat ulegają znacznej komplikacji. Sołowjow zaczyna coraz bardziej traktować Sofię najpierw jako część bądź „dopełnienie” Trójcy Świętej, później z kolei jako istotę ponadhierarchiczną („ein überhierarchisches Geistwesen”) (Stahl 2019, 202). Generalnie rzecz biorąc, stosunek bytu do idei polega – tłumaczy autorka – na dążeniu do *inności* (konkretny, materialny byt dąży do abstrakcyjnej, nie-namacalnej idei, co działa również w przeciwną stronę). Aby Sofia zaistniała w świecie fenomenów, musi ona zostać *uświadomiona* w trybie personalnym, czyli w umyśle jednostki. Intencja człowieka („Wollen”) skierowana jest na dobro, jego myślenie („Denken”) dąży do prawdy, uczucie zaś pragnie piękna („Schönheit”), przy czym każda z tych trzech idei tworzy swój odrębny świat, zawierający w sobie wszystkie trzy wymienione aspekty (Stahl 2019, 210). W podobny sposób wykazuje Sofia również trzy zasadnicze formy bytowania: Duch („Geist”), Umysł („Intellekt”) oraz Dusza/Ciało („Seele bzw. Leib”), ponieważ ciało i dusza są wedle Sołowjowa tożsame w sferze duchowej (Stahl 2019, 218). W systemie filozoficznym Sołowjowa – twierdzi autorka – Sofia jawi się jako istota ponadhierarchiczna, co łączy ją z pojęciem „Logos” (Stahl 2019, 219), które stanowi swego rodzaju „warunek” powstania wszelkich sfer i form wszelkiego istnienia. Także wspomniane trzy sfery rodzą się dopiero dzięki twórczej syntezie („Zusammenwirken”) (Stahl 2019, 219), Słowa (Logos) i Sofii. W ten sposób staje się ona łącznikiem na wszystkich możliwych płaszczyznach współdziałań Jednostki z Absolutem oraz Materii z Ideą. Sofiologia jest zatem w ujęciu Sołowjowa zarazem antropologią (Stahl 2019, 279). W ostatecznym rozrachunku to właśnie Sofii pisane jest połączenie się z oczyszczoną, uduchowioną ludzkością („vergöttlichte Menschheit”). Ów akt widział Sołowjow jako personifikację tej samej wolności, która po raz pierwszy została zrealizowana w osobie i życiu Jezusa Chrystusa (Stahl 2019, 225). W tym momencie Stahl robi bardzo interesującą uwagę, iż Sołowjow podkreśla, że w chrześcijaństwie tak naprawdę liczy się nie tylko (i nie tyle nawet) nauczanie Chrystusa, lecz także przede wszystkim sam fakt („der faktische Inhalt”) Jego przyjścia na świat: materializacja Ducha, zejście Idei do empirycznego, czasoprzestrzennego bytu (Stahl 2019, 235).

W drugiej połowie rozdziału trzeciego autorka omawia sofijną mistykę w poezji Sołowjowa, stwierdzając, iż mistyczna strona jego filozofii wyraźniej ukazuje się w liryce niż w ściśle teoretycznych pismach (Stahl 2019, 251). Analizuje ona liczne fragmenty Sołowjowskich wierszy, w tym również mniej znanych, zaczerpniętych z prywatnej korespondencji poety i filozofa (Stahl 2019, 255). Nadmienia też wątek sobowtóra, pojawiający się na późnym etapie jego twórczości poetyckiej (Stahl 2019, 261), oraz tęsknotę za mistycznym odnowieniem oraz poszukiwaniem nowego pojęcia „ja” (ibidem, 262). W tym przewartościowaniu tego, co indywidualne, względem tego, co transpersonalne, oraz w poszukiwaniu pocieszenia i wsparcia w świecie przyrody (Stahl 2019, 265) można moim zdaniem dopatrzyć się ciekawych paraleli między myślą i estetyką Sołowiowa a romantyzmem niemieckim.

Podobieństwa te wybrzmiewają z podwójną siłą tuż na początku następnego – czwartego – rozdziału, poświęconego ścieżkom, którymi mistyka sofijna podąża w dziełach Sołowjowa („Wege sophianischer Mystik im Spätwerk Solov’evs”) (Stahl 2019, 281). Autorka przytacza bowiem Sołowjowską baśń artystyczną („Kunstmärchen”) (Stahl 2019, 281), stanowiącą centralną część późnego dzieła filozoficznego „Tajemnica progresu” („Тайна прогресса”) (Stahl 2019, 282), które składa się zarówno z baśni samej w sobie, jak i autorskiego komentarza do niej. W komentarzu tym – podkreśla Stahl – dyskretnie wskazuje Sołowjow na ukrytą w „tekście głównym” metodę, za pomocą której można odkodować głębszą semantyczną strukturę („Tiefenstruktur”) baśni (Stahl 2019, 283). Istotne jest przy tym rozumienie przez Sołowjowa – w interpretacji Stahl – prawdziwej natury baśni jako wytworu kulturowego:

Ein Märchen ist nicht individuell hervorgebrachtes Wissen, sondern stellt [...] eine überindividuelle Quelle des Wissens dar. Es kann als Offenbarung eines tieferen Wissens, von Weisheit, aufgefasst werden. (Stahl 2018, 283). [Baśń nie jest indywidualnie zdobytą wiedzą, lecz stanowi [...] ponadindywidualne źródło wiedzy. Można ją pojmować jako objawienie pewnej głębszej wiedzy, zwanej mądrością.]

Sądzę, że każdemu, komu (podobnie jak autorowi niniejszej recenzji) nie są obce idee i postulaty romantyzmu europejskiego, a w szczególności niemieckiego, fragment ten natychmiast skojarzy się z tą filozofią baśni, jaką napotkać można chociażby u wczesnych romantyków (przede wszystkim u Novalisa, ale również u Tiecka, Wackenrodera i in.). Stahl natomiast podąża w swojej analizie w kierunku bardziej teologicznym, zaznaczając, iż w baśni tej wybrzmiewa krytyka Kościoła Katolickiego, który usiłuje zbudować swego rodzaju „duchowe cesarstwo rzymskie” („ewiges römisches Reich”) w świecie doczesnym, materialnym, zapominając o podstawowej zasadzie Sofii, właściwej dla chrześcijaństwa wschodniego, prawosławnego (Stahl 2019, 295-296). Jednak religia wedle baśni Sołowjowa wywodzi się z etyki, nie musi więc opierać się na wierze (wszak myśliwy nie wierzył w nakreślony przez starszą panią obraz życia wiekiustego po tamtej stronie rzeki) (Stahl 2019, 294). Poprzez to autorka ukazuje, jak w późnej fazie twórczości myśliciela – również

w „Trzech spotkaniach” i „Krótkiej opowieści o Antychryście” – na nowo odradzają i rozwijają się dążenia młodego Sołowjowa do syntezy nauki ze sztuką, rzetelnej analizy z natchnioną kreatywnością. Poeta i filozof zostaje określony przez Stahl jako „prorok Sofii” („Prophet Sophias”) (Stahl 2019, 294). Wspomina ona także o aspekcie ikonograficznym, omawiając mozaikę w kijowskiej Katedrze św. Sofii (Stahl 2019, 315), skrupulatnie rozpatrując dualistyczną i triadyczną strukturę poematu „Trzy spotkania” (analiza tego wiersza zajmuje ponad 10 stron), badając tekst najpierw strukturalnie, następnie zaś hermeneutycznie (ibidem, 328-343). Mówiąc zaś o Sołowjowskiej mistyce miłości, autorka zaznacza, iż w relacji między mężczyzną a kobietą etap zakochania jest wedle Sołowjowa szczególnie istotny, ponieważ podczas idealizacji umiłowanego obiektu otwiera się swego rodzaju „okno w rzeczywistości” („Fenster in der Wirklichkeit”), poprzez które – podobnie jak poprzez przyrodę lub sztukę – człowiek może uzyskać wgląd do innego, duchowego świata (Stahl 2019, 344). Wybitny polski literaturoznawca Leszek Engelking wspomina o tym aspekcie filozofii Włodzimierza Sołowjowa w kontekście wątków erotycznych w twórczości Vladimira Nabokova (Engelking 2011, 7-41). Również anagram poetycki w wierszu o Matronie, który przytacza w swojej monografii Stahl (Stahl 2019, 348), może wywołać pewne skojarzenia z literackimi chwytami Nabokova. Teologicznie rzecz biorąc, stworzony przez Boga wszechświat traktuje Sołowjow jako „obraz kobiecości doskonałej” („образ совершенной женственности”), który musi zrealizować i wcielić się gwoli każdej żywej istoty zdolnej ku temu, by się z tą kobiecością połączyć (Stahl 2019, 346). Bardzo ciekawy jest aspekt relacji pomiędzy Sołowjowem a Tołstojem, który wprawdzie zostaje ukazany jako oponent myśli Sołowjowskiej w „Trzech rozmowach” i „Opowieści o Antychryście”, jednakże był dla rosyjskiego poety i filozofa, zwłaszcza w latach 90. XIX stulecia, stałym punktem odniesienia oraz źródłem pewnych rewizji jego własnych poglądów, jak dowodzi Stahl na podstawie przytoczonej dokumentacji epistolarnej (Stahl 2019, 360-362). Przeczy to radykalnemu stwierdzeniu Lwa Szestowa, który w eseju „Spekulacja i Apokalipsa” pisał, że Sołowjow zupełnie się nie interesował Tołstojem, a co więcej, „zrobił on wszystko, co mógł, by zdławić żywą i oryginalną myśl rosyjską” (Szestow 2007, 30). Najistotniejsza różnica pomiędzy wczesną a późną sofologią Sołowjowa polega natomiast na stosunku do czynnika ludzkiego. Myśliciel coraz bardziej skłania się ku temu, iż inkarnacja Sofii w świecie materialnym dokonuje się jednak niezależnie od wysiłku człowieka, poprzez zwycięstwo Chrystusa nad złem i śmiercią, przy czym obowiązkiem indywiduum jest w znacznym stopniu sprzeciwianie się złu (Stahl 2019, 368). Ostatnie części czwartego rozdziału poświęcone są krytyce filozofii Włodzimierza Sołowjowa, m.in. przez Aleksieja Łosiewa (któremu autorka częściowo przyznaje rację), oraz problematyce neokantowskich aspektów Sołowjowskiej myśli (Stahl 2019, 405).

Piąty, niezwykle ilustratywny, rozdział pracy, będący zarazem jej zwieńczeniem, oscyluje wokół autorów i tekstów, z których Sołowjow zaczerpnął swoją sofologię

wizję i filozofię. Można wprowadzić zadanie pytanie: Czy nie lepiej byłoby umieścić pojedyncze fragmenty tego rozdziału na początku książki, w części wstępnej? Mogłoby to ułatwić czytelnikowi mniej obeznanemu w temacie dalsze zrozumienie pojedynczych kwestii dotyczących idei Sofii w myśli i twórczości Sołowjowa. Natomiast niebywała ścisłość typologiczna oraz wartość poznawcza tego rozdziału są wprost niezaprzeczalne. Jest to więc bardziej typologiczno-porównawcza część książki, skupiająca się na koncepcji Sofii, historii powstania i rozwoju filozofii mistycznej od neoplatonizmu, poprzez rozmaite odmiany mistycyzmu chrześcijańskiego aż po nauki teozoficzne ubiegłego stulecia. Autorka wskazuje na zapożyczoną od Platona dialogową formę przekazu w dziele Sołowjowa pod znamienym tytułem „La Sophia”, w którym filozof występuje zarazem jako protagonista swojego własnego tekstu, opisując i jednocześnie interpretując swoje doświadczenia mistyczne (Stahl 2019, 437). Jednak kluczową postacią jest w tym kontekście Plotin, wciąż powracający w kolejnych częściach rozdziału. Stahl zwraca uwagę m.in. na to, że zarówno dla Sołowjowa, jak i dla Plotina metafizyczna istota człowieka („das metaphysische Wesen”) nie należy do indywidualnej duszy, aczkolwiek relacja pomiędzy tą istotą a konkretną osobą zawsze jest odmienna, personalna (Stahl 2019, 454). Odwołuje się autorka – za pośrednictwem Sołowjowa – nawet do Kabały. Mianowicie w połączeniu tej ostatniej z neoplatonizmem widział myśliciel siłę mistycznej filozofii chrześcijaństwa. Taka interpretacja myśli chrześcijańskiej, zwłaszcza w jej prawosławnym ujęciu, spotykała i nadal spotyka się, oczywiście, z krytyką ze strony bardziej konserwatywnych przedstawicieli tegoż wyznania. Henriecke Stahl unaocznia to na przykładzie chociażby Siergieja Chorużego, który przestrzega przed przypisywaniem filozofii Włodzimierza Sołowjowa do tradycji hezychazmu, akcentując radykalne, jego zdaniem, różnice pomiędzy Sołowjowskim mistycyzmem a naukami Kościoła Prawosławnego (Stahl 2019, 458). W związku z tym autorka podejmuje się także szerszego tematu stosunku mistyki prawosławnej do platonizmu (Stahl 2019, 461-468), przytaczając ostatecznie jeden z centralnych postulatów prawosławia: „Bóg stał się człowiekiem, aby człowiek stał się Bogiem” („Gott ist Mensch geworden, damit der Mensch Gott werde”) (Stahl 2019, 468). Osobny podrozdział traktuje również o mistyce Dionizyego Areopagity, szczególną uwagę poświęcając jego metodologii, a dokładnie rzecz biorąc, syntezie metody apofatycznej z katafaticzną, teologii negatywnej z pozytywną (Stahl 2019, 474-478). Inne ważne punkty odniesienia w ostatnim rozdziale monografii to Ewagriusz z Pontu, Grzegorz z Nyssy, Makary Wielki oraz inni tzw. ojcowie pustyni. Na końcu powraca zaś autorka do mistyki i filozofii niemieckiej, czyli przede wszystkim do Böhme’a i Schellinga, zestawiając ich kosmogonię z myślą Sołowjowa, przekonująco polemizując z tymi badaczami, wedle których Sołowjow całkowicie wywodził swoją filozofię od Schellinga, jedynie powtarzając oraz interpretując podstawowe idee niemieckiego romantyka (Stahl 2019, 524-525). Stahl twierdzi natomiast, iż w dziełach Sołowjowa zostaje raczej podjęta próba syntezy myśli Schellinga,

u którego Sofia także stanowi duchowy bądź intelektualny aspekt Boskości (Stahl 2019, 536), a Böhmego, który traktuje świat ducha jako świat substancjonalny („wesenhaft”) (Stahl 2019, 526). Ostatni podrozdział ma z kolei nieco „nietzscheański” wydźwięk w tytule: „Sofijna mistyka Sołowjowa: człowiek jako przejście” („Solov’evs sophianische Mystik: der Mensch als Übergang”) (Stahl 2019, 542). Jednak chodzi tu oczywiście o zupełnie innego rodzaju traktowanie człowieka jako etapu „przejściowego” niżli czynił to autor „Tako rzecze Zaratustra”. Mistyka sofijna jawi się u Sołowjowa jako transsubstancjonalna przemiana indywidualnej jaźni, poprzez którą całe jestestwo, cały Kosmos doznają przemienienia. Ciekawe, że Sołowjow widział to w dużej mierze jako proces intelektualny, ponieważ: „Myślenie staje się kontemplacją Sofii” („Denken wird Schau Sophias”) (Stahl 2019, 542).

Podsumowując całość, chciałbym zwrócić jeszcze uwagę na pewną interesującą zbieżność pomiędzy tym, co Stahl pisze o estetyczno-filozoficznej metodzie Sołowjowa, a jej własną metodologią badawczą. Otóż czytamy w książce np. następujące zdanie:

Solov’ev möchte beweisen, dass die westliche Philosophie konsequent auf eine radikale Erkenntniskrise in der Gegenwart zuläuft, die durch die Methode des westlichen Philosophierens bedingt ist und daher einen methodischen Paradigmenwechsel zur Überwindung der Krisis erforderlich macht. (Stahl 2019, 48). [Sołowjow chce udowodnić, że filozofia zachodnia konsekwentnie prowadzi do radykalnego kryzysu poznania, który panuje w teraźniejszości, a wywołany został poprzez metodę zachodniego sposobu filozofowania, toteż wymaga on całkowitej zmiany paradygmatu metodologicznego, aby ów kryzys przezwyciężyć.]

Nasuwa się w tym momencie pytanie, czy nie możemy wobec tego uznać, iż również autorka – tuż w pierwszym rozdziale omawianej monografii – nie posługuje się podobną strategią? Przedstawia wszakże fundamentalny jej zdaniem problem współczesnego literaturoznawstwa, polegający właśnie na braku odpowiednich (i odpowiednio opracowanych) technik metodologicznych, za pomocą których należałoby interpretować tak nietypowe i skomplikowane teksty, jakimi są poezja i filozofia Sołowjowa. Podobnie jak ten ostatni, Stahl wskazuje na swego rodzaju kryzys, charakterystyczny dla dzisiejszego dyskursu literaturoznawczego, aby następnie zaproponować i unaocznąć – już na konkretnym przykładzie analizy dzieł Sołowjowa – ewentualną próbę wyjścia z tego kryzysu za pomocą metodologii, łączącej w sobie strukturalistyczną precyzję z głębią interpretacyjną. W ten właśnie sposób postępuje autorka, szczegółowo omawiając takie wiersze Sołowjowa, jak przykładowo „Близко, далеко, не здесь и не там” (Stahl 2019, 94-101), „Песнь офитов” (ibidem, 141-150), „У Царицы моей есть высокий дворец...” (Stahl 2019, 150-155) oraz wiele innych. Przy tym wciąż zachowuje ona niezbędny dystans do obiektu swoich badań. Z jednej strony nie sposób bowiem, jak Stahl wielokrotnie

podkreśla, jednoznacznie sformułować/opisać mistycznego doświadczenia Sołowjowa, z drugiej zaś autorka podejmuje próbę uchwycenia najważniejszych aspektów semantycznych, z tego doświadczenia wynikających, wciąż zaznaczając jednak, że zwłaszcza literackie teksty myśliciela mają skłonność do wymykania się próbom ich kontrolowania („dem kontrollierenden Zugriff”) (Stahl 2019, 545), otwierając przestrzeń dla rozmaitych, niekiedy wzajemnie się wykluczających interpretacji. Świadczy to o wysokim stopniu dyskrecji analitycznej i uczciwości badawczej, cechującej każdą wybitną rozprawę naukową, do jakich niewątpliwie należy omawiana pozycja.

Bibliografia

- DOBIESZEWSKI, J. (2002), Włodzimierz Sołowjow. Studium osobowości filozoficznej. Warszawa.
- ENGELKING, L. (2011), Chwyt metafizyczny. Vladimir Nabokov – estetyka z sankcją wyższej rzeczywistości. Łódź.
- SZESTOW, L. (2007), Spekulacja i Apokalipsa. Filozofia religijna Włodzimierza Sołowjowa. W: Szestow, L. Spekulacja i Objawienie. Filozofia religijna Włodzimierza Sołowjowa i inne artykuły. Przeł. i oprac. J. Chmielewski. Kęty.
- STAHL, H. (2019), Sophia im Denken Vladimir Solov'evs. Eine ästhetische Rekonstruktion. Münster.